

SZABÓ MIKLÓS

Prohászka Ottokár és a katolikus egyházi reformtörekvések 1896—1914

Az ezernyolcszázkilencvenes évek első felében kibontakozott egyházzjogi harc volt az az esemény, amely mintegy gyújtópontban összefogta mindazokat a problémákat, melyeket a katolikus egyházi tevékenység számára a rohamosan kiépülő kapitalizmus társadalmi, szellemi, politikai viszonyai felvetettek. Talán az új polgári feltételekhez való alkalmazkodási válságnak nevezhetnők leginkább ezt az ekkor megindult folyamatot. Átfogó újraátgondolás tárgya lett az egyház elhelyezkedése a magyar társadalom életében, felvetődtek az egyház vagyonzjogi problémái: a katolikus autonómia kérdésköre; az egyházzjogi törvények revíziójáért folyó harc életre hívta az első magyar katolikus politikai mozgalmat: a Néppártot; mindezen túl a liberális polgári világias közszellemmel való éles összeütközés új igényeket támasztott a pasztorizációs munkával szemben: a lelkipozíció, az apologetika, a szegénygazdálkodás módszereinek gyökeres megújítása vált sürgetővé.

Az egyháznak ez a krízise része volt az egész magyar társadalmat átfogó erjedésnek. Ha az egyház esetében az előbb alkalmazkodási válságról beszéltem, úgy ez a válság része volt annak a jóval szélesebb válságos folyamatnak, melyet a nemesi eredeti birtokos, továbbá értelmiségi és hivatalnok rétegeknek, és rajtuk túl széles tradicionális kötöttségű paraszti és kispolgári rétegeknek a kiépülő kapitalista viszonyokhoz való asszimilálódása jelentett. A politikai gyakorlat és a politikai gondolkodás terén ez a krízis egy új arculatú konzervatív áramlat kialakulásában mutatkozott. Az új irányzat — továbbiakban újkonzervativizmus — fő jellemzője az a törekvés volt, hogy a fejlettebb országokban kialakult tömegpropaganda- és szervezési technika segítségével széles tömegekre ható populáris konzervatív politikai mozgalmat hívjon életre. A mozgalom eszmei orientációját a liberális szabadversenyes kapitalizmus Magyarországon kiépült formájának konzervatív pozícióból elvégzett összefüggő bírálata adta; ez a bírálat ekkoriban formálódott ki világos körvonalakkal az újkonzervatív publicisztika tevékenységében. A mozgalom vezérkara Apponyi Nemzeti Pártjába tömörült, fő politikai osztaga a Károlyi Sándor körül kiépült agrárius mozgalom volt. Ebbe az újkonzervatív frontba illeszkedett bele második döntő súlyú politikai osztagként a Katolikus Néppárt is.

Az egyházi tevékenység több területén kibontakozó katolikus megújulási törekvések metszéspontján a visszatekintő szem előtt Prohászka Ottokár alakja áll. Az utókor közvéleménye szemében ő maradt meg, szinte osztatlanul a katolikus reformtörekvések reprezentálójaként, mondhatni szimbolikus megismerőjeként. Megújulást kereső tevékenysége átfogta a hitvédelem, pasztorizáció és a katolikus politika területét: tevékenységének szakaszait belső mozgásokban nézve éppen annak alapján határozhatjuk meg, hogy melyik időszakban milyen tevékenység kerül előtérbe.

A pálya első nagyobb szakaszának esztergomi hittanári működése idejét tekinthetjük. A szakasz lezárulását két jelentős életrajzi dátummal határolhatjuk: 1904-el, budapesti teológia tanári kinevezésével, vagy 1903-al, a Diadalmas világnézet.¹ legjelentősebbnek tekinthető műve

¹ Diadalmas világnézet. Esztergom, 1903. IV. 1.

megjelenési dátumával. Utóbbi adat már jelzi, hogy ez a pályaszakasz elsősorban az elméleti író működésének időszaka. Hozzátehetjük, egyben Prohászka közvetlen politikai működésének időszaka is. A határoló dátumokat szemügyre véve az se kerülje el figyelmünket, hogy a pályaszakasz lényegében egybeesik az újkonzervativizmus kibontakozásának s első fellendülésének időszakával. Élénken közreműködve az újkonzervatív front részét képező Néppárt politikai tevékenységében, szellemi horizontként körülvéve a katolikus megújulási törekvések újkonzervativizmussal átszőtt áramlataival kézenfekvőnek tűnik és termékenynek ígérkezik, hogy a pályaszakasz is az újkonzervatív irányzathoz való viszony alapján jellemezzük.

Elméleti munkásságának alapkérdése, egész munkásságán végighúzó vezérfonala — ezt előrebocsáthatjuk — az a törekvés volt, hogy a szellemi élet különböző területein megkeresse a kapcsolatot, az igazodást, sőt a kiegyezést és megbékélést lehetőségeit az egyházi álláspont s a modern kor szelleme között. Mottójának tekinthető a Diadalmas világnézet bevezetésének mondata: „... állítsuk a régi igazságokat modern megvilágításba, hozzuk közelebb a mai kor érzéseihez s mi is föllendítettük a vallásosságot.” Ezt a célt, a „régik igazságok” modern megvilágításba helyezését, kívánta szolgálni első két elméleti műve. A természettudományos világkép problémáival foglalkozott a Föld és ég, a századvég impresszionista és szimbolista művészet-szemléletével a Diadalmas világnézet; a korszak alapvető politikaelméleti problémáinak: a liberalizmus és szocializmus kérdéskörének több jelentősebb folyóirat-tanulmányt szentelt. Ezek probléma-kezelését közelebről megnézve már a viszonylag legelvontabb természetfilozófiai tanulmány esetében is azt láthatjuk, hogy szemléletmódja erősen eltért az egykorú újkonzervatív problémá felvetéstől azáltal, hogy a liberalizmus világnézeti alapját képező természettudományos evolúcionizmust egyértelműen a kor filozófiai főáramlatának tekintette. Tette ezt akkor, amikor az újkonzervatív publicisztikában már napi zsurnalisztika szintjén szerepelt a természettudományos szcientizmus hanyatlásának hirdetése s egy új idealista korszak várása. Az agráriusok napilapjának, a Hazánkban alig volt valamirevaló vezércikke, mely ne idézte volna Brunetiere szállóigévé vált mondatát a tudomány befolyásának csökkenéséről s a vallás befolyása növekedéséről. Még inkább szembeszökik az eltérés a modern művészet megítélésében. Prohászka az impresszionizmust és a fin de siècle gyűjtőnéven összefoglalt irodalmi áramlatokat a reneszánsz természet felé fordulásából magyarázza, ennyiben tehát a liberális világkép művészetfelfogásának tekinti, nem pedig valamiféle új romantikus hullámnak, a természettudományos szcientizmus spiritualista-idealista ellenreakciójának, amint ezt az újkonzervatív felfogás tette. Ez utóbbi a francia dekadens irodalom egészében való elfogadásához ugyan nem jutott el, de élénken törekedett spiritualistának nyilvánítható korszerű művészi irányzatok felfedezésére. Természetesen bonyolultabb a viszony az újkonzervatív felfogás és Prohászka szemlélete között a közvetlenül politikai kérdésekben. Az alapkérdésben, a liberalizmus megítélésének kérdésében osztja az újkonzervatív liberalizmus-kritika fontosabb nézeteit: ő is elítéli a szabadversenyes kapitalizmus haszonelvi szemléletét, individualizmusát, antiszociális gyakorlatát. Lényegében újkonzervatív érveléssel állítja szembe frásaiban a politikai és a szociális szabadság követelményét, azaz a vállalkozás szabadságával a szociális kiegyenlítődés igényét. 1896-os átfogó liberalizmus-bírálatában így összegezi a problémát: „Az embernek, hogy a társadalomban szabad s ne szolga legyen, kétirányú szabadságra van szüksége: politikai és szociális szabadságra. . . A politikai szabadság abban áll, hogy mindenki résztvegyen a kormányzásban, vagyis hogy a nép önmagát kormányozza, mindenki résztvegyen a törvényhozásban . . . résztvegyen az adminisztrációban, hogy a nép maga végezze ügyeit, amennyiben választott tisztviselői által, kik tehát valahogyan tőle függenek, végzi. Ebben áll a politikai szabadság. A szociális szabadság pedig az egyének s tehetségeinek érvényesítésében, erőinek kifejlesztésében, érdekeinek a társadalom érdekeivel való harmóniájában áll. Mindenki érvényesül tehetségeinek megfelelőleg saját boldogulására; ezt az individuális, szabad erő kifejtést szociális szabadságnak hívjuk. Eddig nem létezett társadalom, melynek szociális szabadsága lett volna; az emberek erőiknek megfelelőleg nem érvényesülhettek; az egyik elnyomta a másikat; elfoglalta tereit; kiszorította s munkájának

gyümölcsseit megette . . . A szociális szabadság ennek a legvitálisabb egyenlőtlenségnek a megszüntetését célozza; mindenkinek visszaadni készül azt, ami az övé . . .” — A fejtegetés az újkonzervatív publicisztika zsargonjában végződik: „A szociális szabadság létesítésében ugyanis, egész működése és kihatása [ti. a liberalizmusnak — Sz.M.] a vagyonszerzés korlátlan szabadságának kimondására szorítkozott. . . a liberalizmus a monopóliumot, a kiváltságot nem törölte el, hanem a rendi és állapotszerű monopóliumok helyébe a kozmopolitikus, mozgó monopóliumot, a tőke monopóliumát állította.”² — Az alapvonásokban való egyezés mellett azonban a liberalizmus kritikus megítélésében is találunk eltérő vonásokat Prohászka nézetei s az újkonzervatív felfogás között. Ez elsősorban bizonyos hangsúlyok eltolódásában mutatkozik. Prohászka fejtegetései a bírálat mellett általában nagy teret adnak a kapitalizmus történeti értéke elismerésének összehasonlítva a feudalizmussal. E téren Prohászka a francia forradalom történeti értékének feltétlen elismeréséig megy, ugyanakkor az újkonzervatív felfogás a francia forradalmat s általában a forradalmakat inkább Burke szemüvegén át szemléli s a kiegyensúlyozott, organikus fejlődést megszakító voltukat hangoztatja, a harmónikus társadalmi és gazdasági fejlődés szempontjából szükségesnek tekintett kööttgazdálkodási intézmények, például a céhek túlkorai lerombolását rója fel neki. Prohászka a liberalizmus bírálatának kifejtésekor sem a konfrontációt, hanem a közeledés lehetőségét keresi az ellenféllel. Kifejtésében a szabadversenyt korlátozó szociális reformok inkább a liberális szisztéma azonos történeti fejlődésirányban való továbbépítésének követeléseként jelennek meg, semmint egy minőségileg ellentétes konzervatív alternatíva éles szembeállításaként. A magyarázat azonos a filozófiai kérdésekben való eltérés magyarázatával. Prohászka — eltérően az újkonzervatívoktól — még mindig a liberalizmust tekinti a kor uralkodó áramlatának. Velük szemben nem észleli valamiféle gyökeresen új konzervatív és idealista korszak közeledésének előszeleit, mint például Bodnár Zsigmond a maga ciklikus elméletében. Világosan kifejti véleményét ezeknek a várakozásoknak kérdésében a keresztény ébredésről írott tanulmányában 1899-ben. A keresztény ébredés a konzervatív irányú általános fordulat katolikus színezetű szinonimája volt a kor publicisztikájában. Prohászka a modern keresztény megújulási törekvése történeti előképének a XIII. századi katolikus vallási megújulást, a populáris kereszténységet: a koldulórendek, Asszisi Szt. Ferenc megjelenését tekinti. Ennek társadalmi bázisát a következőben jelöli meg: „A középkor mély vallásos árama Itália, Franciaország, Holland, Németország városaiban kavart magának mélységeket. . . Szent Ferenc és Szent Domonkos mély kihatása a városok polgárságán tükröződött; az a nyüzsgő, öntudatos, gazdag, vállalkozó, önértékes polgári elem volt az Ecclesia militans talaja. Tudjuk, hogy Itáliában a pápa is rájuk támaszkodott. Ez a demokratikus kereszténység volt az erőszakos hatalmaskodás jégtörője s a zsarnokoskodás ellensúlyozója.”³ Az utalás aktualitása félreérthetetlen. A fejtegetést író Prohászka Magyarországon a polgári demokrácia további kifejlődését várja — tehát nem valamiféle konzervatív fordulatot —, s az egyház hajóját az erősödő nagypolgársághoz kívánja kötni, nem a nemesi eredetű rétegek opposíciójához. Alapfelfogása eltéréseinek megfelelően eltérések mutatkoznak szociális reform-követeléseiben is. Míg az újkonzervatív tábor az agrárius reformokat követeli: elsősorban hitelszövetkezetek szervezését; tehát konzervatív reformtevékenységét a parasztság megnyerése szolgálatába akarja állítani, Prohászka — amellet, hogy ilyen irányú megnyilvánulásai neki is vannak — elsősorban a munkások megnyerését célzó reformokat szorgalmaz.

Összegezve tehát még egyszer megállapíthatjuk: természetfilozófia, művészetfelfogás és politikai gondolkodás terén egyaránt az érintkezést, a közeledést keresi a liberális kereszténységhez, s nem élesen fogalmazott konzervatív ellenvélemény szembeszegezésére törekszik. A Néppártot uraló újkonzervatív szemlélettől való eltéréseinek magyarázatát az eltérő általános világ-

² A liberalizmus utópia. Magyar Sion. 1896. Korunk lelke. Bp. 1928. 6—7.

³ A keresztény ébredés nehézségei Magyarországon. Katolikus Szemle, 1899. Korunk lelke. 66—67.

nézeti orientációban találhatjuk meg. A Néppárt politikus vezetői a magyar politikai élet problémáiból kiindulva példaképpül a hasonló problémákkal birkozó szélsőségesen antiliberális osztrák néppártot tekintették. Prohászka ezzel szemben, írásaiból, utalásaiból jól kivehetően — közvetlenül az egyházjogi harc fejleményeitől indítva a német kultúrharc tanulságait igyekezett hasznosítani a magyar egyház számára, s példaképpül az ekkor még erősen liberális, sőt polgári demokratikus szellemű német centrupártot tekintette. A századfordulón írt tanulmányait nézve az évek előrehaladtával a liberális korszellemmel való kompromisszum iránti hajlandóság erősödését észlelhetjük. Az egyházi életnek a modern élethez való közelebbhozására irányuló törekvése új, szélesebb működési teret nyer 1904 márciusában, amikor elnyeri a budapesti hit-tudományi kar dogmatikai katedráját, s végleg elköltözik Esztergomból. Erre egy évvel pedig bekövetkezik a pálya nagy fordulata: a fehérvári püspöki szék elnyerése. A megváltozott helyzet új feladatokat jelent. A püspök tevékenységének homlokterébe nem az elméleti munkásság, hanem a gyakorlati lelkigondozói tevékenység kerül. A felső hierarchiába való váratlan felemelkedés a tekintélyes, de a politikai és az egyházi élet eseményeinek fő sodrán mégis kívülálló egyházi író az egyház megújulási mozgalmainak egyik vezérévé avatja. Az elméleti író nézeteit elég volt egy szellemi áramlattal összehasonlítani. A gyakorlati vezető személyiség működésének keretét, feltételeit megszabja a felső egyházi hierarchiában való elhelyezkedése, az egyházon, a katolikus életen belüli irányzatokhoz való viszonya. Vessünk tehát egy pillantást Prohászka helyzetére a katolikus egyház és katolikus politika áramlatai között.

Esztergomi hittanári évei során Prohászka nem alakított ki szoros kapcsolatot a felső klérussal. A püspöki trón elnyerése váratlan fejlemény volt. Azt megelőzően senki sem tekintette püspökség várományosának. Általában azt mondhatjuk, a magyar hierarchia gyakorlatában nem volt szokásos sem egyházi írókat, sem szakteológus professzorokat püspökséggel honorálni. A felső klérus a püspök-várományosoktól sokkal inkább gyakorlati képességeket: adminisztratív és politikai érzéket várt, mint tudósi vagy éppen írói kvalitásokat. A literátus püspököt a felső hierarchia idegenkedéssel fogadta, ezt az idegenkedést reformtörekvései csak elmélyítették. Helyzete a hierarchiában elszigetelt volt; súlyos árnyékot vetett rá közismert régi rossz viszonya a nagytekintélyű Samassa egri érsekkel.

Nem állott **kegyben** az udvarnál sem. Ferenc József nem szívelte. A püspököknek mintegy automatikusan kijáró v.b.t.t. címet csak 1917-ben kapta meg, már IV. Károlytól.

A politikai katolicizmus terén Prohászka a kilencvenes években a Néppárthoz tartozott. Noha a Néppárt volt a katolikus párt, a hozzátartozás nem volt automatikus a katolikus papság részéről. A püspöki kar zöme nem támogatta a Néppárt alakulását, s annak létrejötte után is a szabadelvű kormányzathoz állott közelebb. Az alsó papság jelentős része is szabadelvű volt, sőt itt a függetlenségi pártnak is jelentős számmal akadtak hívei. Prohászka nem játszott ugyan jelentős szerepet a Néppárt alakításában, de azonnal csatlakozott hozzá; az 1896-os választáson fellepett néppárti képviselőjelöltként, s ugyanebben az évben Esztergom címmel néppárti helyi lapot alapít. Ennek ellenére a Néppárt újkonzervatív vezérkarában ugyanolyan elszigetelt volt; mint a felső klérusban. A munkásság felé irányuló szociálpolitika követelése elválasztotta a Néppárt politikai vonalától. A kilencvenes évek végétől a párton belül Giesswein keresztényszocialista törekvéseit támogatja, s amikor az önálló keresztényszocialista párt megalakul, útja végleg elválik a Néppártétól.

A Giesswein-féle keresztényszocialista irányzatnak, majd pártnak kezdettől ő a patrónusa a hierarchiában. Patrónusa, de nem vezére. Erre a szerepre alkalmatlan. Nem politikus alkat, egy párt iránvításhoz szükséges szervezőkészség hiányzik belőle. De más tényezők is akadályozzák abban, hogy a keresztényszocialista párt élére álljon. Prohászka reformtörekvése, beleértve szociális nézeteit, szorosan egyházi s nem politikai indíttatású. Sokirányú, politikai térre is messze kiterjedő elméleti tevékenysége az egyháznak a modern világhoz való alkalmazkodását célozza; ennél többet s mást nem. Egy balfélé, a kombattáns liberalizmus és esetleg a polgári radikalizmus felé is nyitott keresztényszocialista párt eszméjével nem tud bensőleg azonosulni.

A szociális jelszavakkal tömegeket mozgósító újkonzervatív katolikus tömegpárt programja a századforduló után amúgy is elhalványul. Az 1905/06-os közjogi válság újra a közjogi politikát helyezi előtérbe. A Néppárt maga is átáll a közjogi vágányra. A kereszténydemokrata párt soha nem válik a Néppárttal konkurálni képes erővé. A tömegeket toborzó szociális program mellé — s részben helyére — az cserkilencszázás, majd a tizes években új feladat lép, mely egyszerre jelentkezik mind a katolikus hitélet megújítására törekvő reformerek, mind pedig a katolikus politika számára: az értelmiség megnyerése a katolikus egyháznak és a katolikus politikának, illetve az értelmiség visszahódítása az egyre nagyobb tért nyerő polgári radikalizmustól. E felé a feladat felé fordul a századforduló után Prohászka teljes energiájával. E fronton riválisként ott áll mellette, illetve inkább vele szemben a politikai katolicizmus századforduló után színre lépett s a polgári radikalizmus elleni harc frontvonalán egyre nagyobb szerephez jutó új osztaga: a jezsuita irányítás alatt szerveződő Mária Kongregációk mozgalma. A Tomcsányi Lajos jezsuita tartományfőnök, Bangha Béla, Bus Jakab, Martinovich Sándor jezsuita lelkészek vezetése alatt álló kongregáció mozgalom az osztrák néppárt legreakciósabb ideológusai: Joseph Eberle, Richard von Kralik eszmei befolyása alatt szerveződik; tevékenységében az újkonzervatív irányzat fokozatosan jobboldali radikalizmusba megy át. Prohászka, a római jezsuita kollégium egykori neveltje, ki felszentelésekor a Jézustársaság tagja óhajtott lenni, maga is a jezsuiták hagyományos szervezési és propaganda-módszereit igyekszik felhasználni az értelmiség visszahódítására. 1903-ban a budapesti ifjú papok egyesületéből, a Filippinumból, mely már 1899 óta befolyása alatt áll, a Jézustársasághoz hasonló kötött életrendű papi társaságot szervez, a Regnum Marianumot. Ez a szervezet lesz értelmiségi pasztorizációs tevékenységének és agitációjának szervezeti bázisa. 1904—05-ben, rövid budapesti tartózkodása idején, a társaság Damjanich utcai székházában lakik. Prohászka s vele a vezetése alatt álló Regnum szintén kongregációk hálózatának kiépítésére törekszik. Kísérleteik ezen a területen nem eredményesek. A kongregációk szilárdan a jezsuita szervezők kezében vannak. Ők építik ki a magasabb társadalmi állású értelmiséget s felső középosztályt szervező Urak Kongregációját — ez a hagyományos neve az értelmiségi kongregációknak. Ez. világi vezetője, Barkóczy Sándor kultuszminisztériumi tanácsos révén jelentős befolyáshoz jut a középiskolai tanárság körében. A jezsuita irányítás alatt álló kongregáció-mozgalom jut pozíciókhoz az egyetemi ifjúság körében is. Ezekkel az eredményekkel Prohászka tábora a katolikus cserkészmozgalom megszervezését és ellenőrzését állíthatta szembe. Mi sem mutatja szemléletesebben politikai képessége gyengeségeit, mint az, hogy a széles középiskolás tömeget átfogó, nagy társadalmi hatású cserkészmozgalomból sem volt képes hatékonyan politikai tökélt kovácsolni jezsuita riválisai ellen.

Az értelmiség ellenőrzéséért folyó harc fontos területe volt a korszerű katolikus sajtó megteremtéséért folytatott agitáció. Az egyházon belüli ilyen irányú törekvések fóruma az 1907-ben alakult Katolikus Sajtóegyesület volt. Prohászka patrónusai közé tartozott, alakulásától kezdve társelnöke volt. Tomcsányi és Bangha csoportja e téren is hatékonyabban működött. 1911 decemberében Bangha a vezetése alatt álló hölgykongregáció égisze alatt megalakítja a sajtóegyesület budapesti hölgybizottságát. Az új szervezet rövidesen az akcióképes katolikus napisajtóért folyó agitáció centruma lesz. Bangha agitációja hozza létre 1918-ban a nagy katolikus kiadóvállalkozást, a Központi Sajtóvállalatot.

Az egyetlen terület, ahol Prohászka és a Regnum köre eredményeket könyvelhetett el a Mária utcai riválissal szemben, a modern katolikus irodalom és művészet megteremtéséért és támogatásáért folytatott küzdelem volt. Ez a munka ugyanúgy a polgári radikális értelmiségi mozgalom elleni harc része volt, mint a fentebb ismertetettek. Ahogy a Társadalomtudományi Társasággal és a Galilei Körrel a politikai katolicizmus kongregációkat szegezett szembe, ahogy a nagy liberális tendenciájú napilapok ellensúlyozására korszerű katolikus politikai napisajtót kívánt létrehozni, ugyanúgy szükséges volt az is, hogy a Nyugat irodalmi forradalmával szembe is hasonló erejű ellensúlyt támasszanak. Azoknak a magasabb műveltségű értelmiségi rétegeknek megnyerésére, melyek a Nyugat és köre bázisát alkották, szükséges volt modern katolikus mű-

vészetet fejlesztő forumok megteremtése. Ezt a feladatot a két rivalizáló katolikus csoport egyaránt felismerte, s létrehozta a maga ilyen célzatú orgánumait. Bangha saját folyóiratát, a Magyar Kultúrát igyekezett a baloldali eszmék hatása alatt álló literátus értelmiség között folytatott propaganda szolgálatába állítani. Ezt a kísérletet eleve kudarcra ítélte azonban a jezsuita kör alapvetően ellenséges beállítottsága a modern kultúra minden irányzatával szemben. A Magyar Kultúra szerkesztőit az osztrák néppártnak azok a körői inspirálták, melyek a modern irodalomban még az első világháború idején is csak pornográfiát láttak, s a dekadens irodalom megítélésében még mindig a Taxil pamfletek szelleme vezette őket. Ez természetesen lehetetlenné tett minden megértést azokkal szemben, akiket meg akartak nyerni. Prohászka köre az 1909-ben megvásárolt Élet című irodalmi folyóiratot igyekezett a modern katolikus kultúra forumává kiépíteni. A folyóiratnál is jelentősebb volt a vele párhuzamosan alapított Élet Könyvkiadó vállalkozás a Révai cég pénzügyi támogatásával, melynek valóban sikerült színvonalas, nagypéldányszámú, katolikus tendenciájú tudománynépszerűsítő könyvsorozatot szerkesztenie. Ez a két vállalkozás ugyan maga is távol állott attól, hogy magyar Claudeleket és Péguykot fedezzen fel és segítsen kibontakozáshoz, de bizonyos megértést tanúsított Ady és Babits költészete s általában a Nyugat kör iránt, s tevékenységében annak a katolikus irodalmi mozgalomnak távoli előzményét láthatjuk, mely jóval később, a harmincas évek második felében bontakozott ki Sik Sándor, Rónay György és köre körül a Jelenkor, Új Korszak és a Vigilia hasábjain.

A két rivalizáló katolikus csoport, mint mondtuk, a polgári radikális mozgalom befolyásának immunizálására törekedett, azonban eltérő eszközökkel. A jobboldali radikális tendenciájú jezsuita csoport az éles konfrontációt kereste, propagandája az ellenfél diszkreditálására tört, céljuk leplezetlenül a polgári radikalizmus, sőt a liberalizmus politikai megsemmisítése, radikális jobboldali politikai fordulat előkészítése volt. Prohászka ezzel szemben a polgári radikális ellenféllel szemben is a kompromisszumra törekedett, igyekezett az éles ütközéseket kikerülni. Módszerét anakronisztikus szóhasználattal a párbeszéd módszerének nevezhetnők. Kereste a lehetőséget, hogy ellenfele fórumain szólaljon meg, s ilyenkor nem provokált, hanem megkereste az érintkezési pontokat a szembenálló álláspontok között. Részt vett a Társadalomtudományi Társaság nevezetes vitájában a társadalmi fejlődés irányáról; jelen volt a pécsi szabadtanítási kongresszuson, cikket adott a polgári radikálisokhoz közel álló A Nap húsvéti számába 1909-ben. Az ellenfél maga is így méltatta, s gyakran állították szembe tevékenységét a Néppárt és a kongregációk politikai tevékenységével. Püspöki rangját is elsősorban a liberális körök rokonszenvének köszönhetette. Az ezirányban erősen elkötelezett Fejérváry-kormány ennek a közvéleménynek tett gesztust a haladó hírből álló püspökségre jelölésével.⁴

Összegezve tehát az eddigieket: Prohászka a tizes évek kezdetéig az a belátás irányította, hogy a liberalizmust s a szélesebb világnézeti háttérét jelentő naturalista szcientizmust — eltérően a politikai katolicizmus újkonzervatív orientációjú áramlataitól — a korszak uralkodó irányzatának tekintette; befolyását, hatalmát növekedni s nem csökkenni látta, sőt írásaiból kivehető, hogy egy távoli jövőben a szocializmus uralmát sem látta kizártnak. Prohászka feladatát abban látta, hogy előmozdítsa az egyház beilleszkedését ebbe a vele alapjában ellenséges, számára alapjában idegen világba. A kompromisszumot kereste a legtávolabb álló eszmékkel s irányzatokkal is, valamiféle univerzális, az eszmékre és világnézetekre is kiterjedő konkordátum lehetőségét. Kiegyezést keresett egy lényegében idegen, sőt ellenséges világgal. Nem arról volt tehát szó, hogy ezzel a világgal, ennek eszményeivel, világnézetével bensőleg azonosult. Ez választotta el élesen és egyértelműen egy Lammenais veretű baloldali katolicizmustól is, sőt saját liberális színezetű politikai katolikus kortársaitól, amilyen Giesswein Sándor volt. Ugyanakkor éles különbség választja el a politikai katolicizmus kombattáns konzervatív áramlataitól is.

Míg a politikai katolicizmus csekély baloldalával a püspök viszonya a legszívélyesebb volt, az egyházi politika többi tényezőjével szemben a mindig is meglevő rezervált elszigeteltség

⁴ Schütz Antal: Prohászka Ottokár pályája. Bp. 1929. 64.

a tizes évek kezdetére állandó konfliktusokban fellángoló ellentétté érlelődött. A nevezetes index-ügy régóta feszülő ellentéteket robbantott ki. Az inkriminált írások, elsősorban természetesen az Intellektualizmus túlhajtásai címen megjelent akadémiai székfoglaló ellen felhozott vádak nem egy-egy írás ellen szóltak, hanem summázták a püspök egész addigi működése elleni panaszokat. Mindezeket világosan fogalmazta meg a Tátrai Félix álnéven Ausztriában megjelent német nyelvű röpirat, mely a jezsuita csoport támadásának adott hangot — a kortárs liberális közvélemény Tomcsányit gyanította az álnév mögött.⁵ Az itt felhozott kifogások két lényeges pontban összegezhetők: először: Prohászka ugyanevezett kultúrteológus, aki az úgynevezett (sic!) katolikus világnézet összebékítésére törekszik a modern filozófiával és kultúrával; másodszor: a teológiai terminológiát felcseréli a világi filozófia terminológiájával; ez magában félrevezető s eleve tévtanokhoz vezet. A támadások, mint említettem inkább vonatkoztak a püspök korábbi munkásságára, mint magára az érintett tanulmányra. Mindenesetre figyelmen kívül hagyták azokat a vonásokat, melyek által a székfoglaló lényegesen különbözött Prohászka addigi írásaitól. A helyzet ironiája volt ugyanis, hogy a Prohászka elleni támadás éppen azt az írást vette célba, amely első szimptomája volt a pálya alapvető fordulatának, olyan fordulatnak nevezetesen, ahonnan az út a támadók táborra felé vezetett — legalább is az annak egy lényeges csoportját képező Magyar Kultúra kör felé. A székfoglalóban már maga az is új jelenség volt, hogy nem kiegyezést keresett a tárgyalt irányzattal, hanem bírálta. A bírált filozófiai áramlat, a racionalista szcientizmus — melyet Prohászka a liberalizmus világnézeti alapjának tekintett — bírálata magában is nézeti változást jelentette, hiszen korábban ezt a szcientizmust respektussal kezelte. 1903-ban még így határozta meg viszonyát a már ekkor is intellektualizmusnak nevezett racionalizmushoz: „A modern kornak iránya az intellektualizmus s eszménye a humanizmus. Az intellektualista irányzat abban jelentkezik, hogy érteni, tudni s látni akar. Cseppet sem akarom ez irányát elítélni, sőt értem szimpátiáját a tudomány iránt, miután vívmányait neki köszönheti s számtalan nyomorúságának földi megváltóját üdvözli benne . . . Ez irány áthat a tudás sokféle terére s azt megakasztani nem lehet, sem tilalommal, sem elzárkózással, sem ignorálással. Nemcsak hogy nem lehet, de a hívő világnézetnek be kell állnia e korszakembe. . . Így tettek a Gergelyek, Vazulok, Ágostonok az antik kultúrával, így Szent Tamás az arabs-zsidó világnézettel s mit tegyünk mi? Kövessük őket.”⁶ Az alapvető szándék a székfoglalóban is változatlan abban az értelemben, hogy most is az egyház csatlakozását keresi egy új koreszméhez; a következményekkel terhes változás abban áll, hogy a liberalizmus eszmei hátterét jelentő racionalista szcientizmust most már meghaladott koreszmének tekinti, s vele szembeállítja az újonnan felfedezett James-féle pragmatizmust és a bergsoni intuicionális szemléletet. Bergson ráirányítja figyelmét a francia szellemi életre, s az új ösztönzés nyomán most, elkésve fedezi fel a francia újkonzervatív gondolkörnek a maga nemében gazdag eszmekincsét, melyet az újkonzervatív agrárius tábor már a kilencvenes években ismert, és használt. 1914-ben nagyobb tanulmányban dolgozza fel az újonnan felfedezett gondolati anyagot. Most jut el az idealista korforduló eszméjéhez, melyet, mint láttuk a századfordulón még elvetett. Ezt írja: „A francia géniusznak a XVIII. és a XIX. század végén sajátzerű s mindkét esetben egymáshoz nagyon hasonló világtörténelmi szerep jutott, melyet a fölszabadítás munkájának nevezhetnénk. A XVIII. század végén ugyanis a politikai szabadságokért hevült; letörte a tehetetlen királyság nehéz igáját s a feudális osztályok kiváltságait; kiterjesztette az alkotmányos jogokat a nép szélesebb rétegeire s talpraállította a harmadik rendet; a XIX. század végén s a XX. század elején pedig szintén valami hasonlót művelt s művel, mikor összetöri a szellemi világnak jármát, mely a pozitivisták s modernista filozófia alakjában üli meg az európai gondolatot, mikor szét akarja szórni az irányzatos materialista tudományosság varázsát s meg akarja szabadítani Francia-

⁵ *Felix Tátrai*: Mehr Klarheit! Gedanken über den Prohaska-Kultus in Ungarn. II. n. (1913) 9—10.

⁶ *Diadalmas világnézet. VIII—X.*

országot s vele az egész világot a monista tévelyektől s az általános erkölcsi bénulástól.”⁷ A fordulat társadalmi hordozóit pedig már a francia jobboldali radikális irányzatokban ismeri fel. Ezt írja: „Ebben a fiatal, materialista dogmatizmust megtörő Franciaországban voltaképp három áramlatot különböztethetünk meg: a forradalmi idealistáknak, a katolikusoknak s a nacionalista pragmatistáknak táborát.”⁸ Itt — mint az írásból kiderül — a forradalmi idealistákon a szellemi felvilágosítók: Bergson, Boutroux és a fizikus Poincaré, a nacionalista pragmatizmuson pedig az Action Française, Maurras integrális nacionalizmusa értendő.

A jellemzett fordulattal lezárult tehát Prohászka pályájának első nagy szakasza; működése további etapjait az az új eszmei elkötelezés irányította, melyet ez a fordulat érlelt meg benne.

Az itt röviden jellemzett fordulat megnyitotta az utat az I. világháború, s még inkább az ellenforradalmi kurzus alatt kialakuló, és az eddigtől teljesen eltérően értékelhető pályaszakasz felé. Az ellenforradalmi kurzusban játszott politikai szerepe már nem tartozik az egyházi reformtörekvések témakörébe. Erre itt kitérni nem feladatunk, mint ahogy nem térhetünk ki a halála után kialakult Prohászka-kultusz egészen más jellegű probléma-körére sem.

⁷ Franciaország újjászületése. Katolikus Szemle. Korunk lelke. 132.

⁸ Uo. 138.